

БЕЛАРУСКАЯ КУЛЬТУРА НА ЗАВЯРШАЛЬНЫМ ЭТАПЕ ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ (1918 г.)

Шчаўлінскі М.Б.,
кандыдат гістарычных навук, дацэнт

У выніку наступлення нямецкіх войск у лютым – сакавіку 1918 г., больш за 2/3 тэрыторыі Беларусі, уключаючы г. Мінск, апынулася пад уладай германскіх акупантаў.

У гэтых складаных абставінах кіраўніцтва беларускага нацыянальнага руху свае надзеі на ажыццяўленне планаў адраджэння беларускай дзяржаўнасці стала звязваць з Германіяй. 21 лютага 1918 г., ва ўмовах, калі нямецкія войскі падыйшлі ўжо да Мінска, Выканаўчы камітэт Савета Усебеларускага з'езда аб'явіў сябе паўнамоцнай уладай, стварыў урад – Народны сакратарыят. Паведамленне аб гэтым было надрукавана ў дзяржаўным дэкрэце, названым Першай Устаўной граматай. Затым 9 сакавіка 1918 г. у акупіраваным немцамі Мінску Выканаўчы камітэт з'езда выдаў Другую Устаўную грамату, якой абвяшчалася Беларускае Народнае Рэспубліка (БНР), а выканкам пераўтвараўся ў Раду БНР. Трэцяй Устаўной граматай, выданай Радай БНР 25 сакавіка 1918 г., Беларускае Народнае Рэспубліка абвяшчалася незалежнай [1, л. 100].

Ва ўмовах германскай акупацыі магчымасці рэалізацыі ідэй нацыянальнай свабоды і дзяржаўнай самастойнасці істотна абмяжоўваліся палітыкай кайзераўскай Германіі, якая ўвесь час займала пазіцыю непрызнання БНР. У выніку БНР не змагла ажыццяўляць сваю юрысдыкцыю на этнічнай тэрыторыі беларусаў. Не было арміі, паліцыі, дзейных органаў мясцовага кіравання, адсутнічала фінансавая сістэма. Весці размову аб гарантыі праў і вольнасцей беларускага насельніцтва ва ўмовах акупацыі было наогул немагчыма. Тым не менш, у гэты час БНР дасягнула значных поспехаў у культурна-асветнай галіне.

Ужо ў пачатку красавіка 1918 г. Народны сакратарыят абвясціў беларускую мову дзяржаўнай і абавязковай мовай БНР. Усе акты, дакументы і перапіска ўрадавых устаноў павінны былі весціся толькі па-беларуску [2, с. 45-46]. Пачаўся пераход на беларускую мову ў справаводстве дзяржаўных і прыватных устаноў, гаспадарчых прадпрыемстваў. Напрыклад, у першай палове 1918 г. перайшлі на

беларускую мову ўсе канцылярыі васемнаццаці маёнткаў Магдалены Радзівіл. Толькі беларуская мова ўжывалася нават у васьмі лясніцтвах. Усім, хто ёю не валодаў, прапанавалася навучыцца на працягу двух месяцаў, а хто не жадаў падпарадкоўвацца, звальняўся з пасады [2, с. 45–46].

Акрамя таго, таксама ў красавіку 1918 г. Народны сакратарыят адкрыў бясплатныя курсы беларусазнаўства. І ўжо ў канцы месяца іх наведвалі каля 200 чалавек. Лекцыі на занятках чыталі: па гісторыі Беларусі – прафесар М. Масоніюс і Я. Лёсік, па эканоміцы Беларусі – А. Уласаў, па беларускай літаратуры – Т. Грыб, гісторыі беларускага права – С. Ляноўскі [3, л. 21].

У верасні 1918 г. адбылося адкрыццё курсаў беларусазнаўства для настаўнікаў гарадскіх пачатковых школ. Народны сакратарыят наогул надаваў вялікае значэнне стварэнню беларускай нацыянальнай школы. Паводле польскіх крыніц, у 1918 г. у зоне нямецкай акупацыі дзейнічала больш за 350 беларускіх пачатковых школ [4, с. 205]. У мястэчку Свіслач працавала настаўніцкая семінарыя, а ў Слуцку, Будславе, Мінску, Навагрудку, Гародні дзейнічалі беларускія гімназіі [2, с. 47].

З вышэйшых навучальных устаноў, якія дзейнічалі ў 1918 г., можна адзначыць Беларускі педагагічны інстытут у Мінску (былы настаўніцкі інстытут). Па ініцыятыве Н.А. Вярата ў красавіку 1918 г. у Мінску была адкрыта Вышэйшая музычная школа. 1 чэрвеня яна па распараджэнню Народнага сакратарыята асветы была рэарганізавана ў Беларускую дзяржаўную кансерваторыю, дзе выкладалі прафесар І. Смідовіч, выпускнікі Петраградскай кансерваторыі М. Маўшовіч, М. Шапіра, В. Шапіра-Шэрніс, выпускнік Варшаўскай кансерваторыі Фельдман, артыст і рэжысёр Петраградскага тэатра музычнай драмы В. Андога [5, с. 24]. Рэктарам кансерваторыі з'яўляўся прафесар Г. Жураўлёў, былы выкладчык Варшаўскай кансерваторыі. У якасці новаўвядзення ў кансерваторыі трэба адзначыць стварэнне аддзела па вывучэнню беларускай народнай песні, гісторыі, культуры. У чэрвені 1918 г. прафесар кансерваторыі Н. Усцюжанінаў пачаў збіраць запісы беларускіх песен і музыкі для беларускай оперы. Акрамя таго, ён напісаў музыку на словы санета М. Запольскага «Павер ты мне» [6, с. 127]. У хуткім часе прафесар пачаў працаваць над музыкай на словы розных беларускіх паэтаў для сольнага і харавога спеву.

Шмат намаганняў беларускія дзеячы нацыянальна-культурнага руху прыкладалі для адкрыцця ў Беларусі ўніверсітэта. Яшчэ ў лістападзе 1917 г. прадстаўнікі Вялікай Беларускай Рады З. Жылуновіч, Я. Варонка і Э. Будзька звярнуліся да Народнага камісара асветы савецкага ўрада з просьбай аднавіць у Полацку дзейнасць Віленскага ўніверсітэта. Затым камісія народнай асветы Усебеларускага з'езда выказалася за «неадкладнае адкрыццё у Беларусі Беларускага ўніверсітэта, сельскагаспадарчага інстытута і палітэхнікі» [7, с. 72]. Аднак усе гэтыя намаганні заставаліся безвыніковымі.

Ва ўмовах нямецкай акупацыі Народны сакратарыят зноў звярнуўся да гэтага пытання і 28 красавіка 1918 г. прыняў рэзалюцыю аб адкрыцці ўніверсітэта. З гэтай мэтай пры Народным сакратарыяце асветы была створана камісія, у якую ўвайшлі А. Смоліч, М. Доўнар-Запольскі, М. Масоніюс, У. Самойла, Каплан і інш. [8, л. 194]. Першыя пасяджэнні камісіі адбыліся 2 і 8 чэрвеня. На адным разглядалася пытанне аб тыпе ўніверсітэта і магчымасці яго адкрыцця ў пачатку наступнага акадэмічнага года. На другім – адбыліся выбары прэзідыума камісіі. У яе склад былі абраны: старшынёй – прафесар М. Доўнар-Запольскі, намеснікам старшыні – прафесар М. Масоніюс, сакратаром – Э. Будзька. Для практычнай працы, накіраванай на адкрыццё ўніверсітэта, прафесар Доўнар-Запольскі прапанаваў стварыць камітэт з прафесараў, ураджэнцаў Беларусі: Карскага, Завітневіча, Лаппо, Жуковіча і інш. Але адкрыць ўніверсітэт Рада БНР не змагла. Перашкодай на гэтым шляху стала пагаршэнне сітуацыі на фронце.

Адраджэнне беларускай нацыянальнай школы, асабліва хуткі рост пачатковых школ пазітыўна ўплывалі на беларускае кнігадрукаванне. У 1918 г. у Мінску было створана выдавецкае таварыства «Заранка» на чале з Паўлам Алексюком. Яно ставіла сваёй мэтай выданне кніг для пачатковай школы, вучняў і студэнтаў сярэдніх і вышэйшых навучальных устаноў, а таксама для шырокай публікі. Акрамя таго, у Мінску з 1917 г. працавала выдавецтва «Вольная Беларусь», якое ў 1918 г. выпусціла 5 кніг. У чэрвені 1918 г. у гэтым выдавецтве выйшла «Дзіцячая чытанка», падрыхтаваная Аркадзем Смолічам. Выдавецтва Народнага сакратарыята ў ліпені–жніўні выпусціла збор драматычных твораў розных аўтараў. Літаратурны зборнік, «Сцэнічныя творы» Т. Гушчы, «Бярозка» Ш. Ядвігіна.,

паэма «Сымон-музыка» Якуба Коласа, «Першыя малітвы» В. Рама-нава і «Тарас на Парнасе» выйшлі ў выдавецтве «Вольная Бела-русь» [8, л. 194]. Разам з тым, Народным сакратарыятам асветы былі створаны дзве камісіі па перагляду і падрыхтоўцы падручнікаў для беларускіх школ. Адна займалася падручнікамі для сярэдніх школ, другая – для пачатковых. У склад камісій увайшлі беларускія настаўнікі і вядомыя педагогі з расійскіх і польскіх школ. Было створана спецыяльнае бюро па ўкладанню і перакладах падручнікаў на беларускую мову, якое ў 1918 г. падрыхтавала да друку 16 школьных падручнікаў [9, с. 147].

Даволі добра была пастаўлена справа выдання школьных падручнікаў у Вільні. Тут трэба адзначыць плённую працу Вацлава Ластоўскага, які толькі ў 1918 г. падрыхтаваў і выпусціў 9 кніжак: «Незабудка. Першая пасля лемантара чытанка», «Сейбіт. Другая пасля лемантара чытанка», «Расліны: падручнік для школьнага ўжытку», «Загадкі», «Калісь і цяпер. Гістарычна-грамадзянскія нарысы» і інш. Гэтыя творы былі адрасаваны дзецям, надрукаваны па-беларуску лацінскім шрыфтам.

У 1918 г. у Вільні было створана Беларускае навуковае таварыства (БНТ). Яго заснавальнікамі былі В. Ластоўскі, браты Іван і Антон Луцкевічы, В. Святаполк-Мірскі, Я. Станкевіч, У. Талочка і інш. Кіруючы орган таварыства (урад) выбіраўся на агульным сходзе. Таварыства ставіла мэтай «разнабаковую навуковую працу, развіццё любові да навуковых доследаў і пашырэнне ведаў». Свае задачы яно бачыла ў заснаванні і ўтрыманні музеяў, бібліятэк, навуковых устаноў, арганізацыі выставак, лекцый, курсаў і навуковых з'ездаў, выдавецкай дзейнасці, выпуску перыядычных выданняў [10, с. 355].

Спачатку БНТ засяродзілася на выпрацоўцы навуковай тэрміналогіі і яе кадыфікацыі, на праблемах пераклада на беларускую мову педагагічнай і мастацкай літаратуры. Так, камісія БНТ, выбраная на пасяджэнні ўрада 1 мая 1918 г., прааналізавала «Граматыку беларускай мовы» Б. Пачобкі, выданую друкарняй газеты «Гоман», і прыйшла да пераканання, што гэтая кніжка «ні можа служыць да навукі беларускай мовы, як у пачатковых школах, так і наогул, а тым больш ні можа быць прынята ў аснову пры ўкладанні школьных падручнікаў...» [11, с. 112].

Асноўнай прычынай такога заключэння камісіі з'явілася адсутнасць у «Граматыцы» Б. Пачобкі аддзелу «Фанэтыка» і асноў транскрыпцыі, на якія яна павінна абапірацца [11, с. 112]. У заключэнні камісіі было адзначана: «яна (тракскрыпцыя – М. Ш.) рэзка праціўна таму правапісу, які прыведзен ва ўсіх беларускіх школьных падручніках і якім кіруюцца ўсе беларускія аўтары [11, с. 112].

Трэба адзначыць, што гэтых недахопаў была пазбаўлена «Беларуская граматыка для школ» Б.А. Тарашкевіча, якая ў тым жа 1918 г. у друкарні М. Кухты ў Вільні была надрукавана адначасова кірыліцай і лацінкаю. Граматыка Б. Тарашкевіча падзелена на пяць частак:

1. Букі – фанэтыка, стар. 7-20;
2. Часціны мовы, стар. 20-80;
3. Падзел слова, стар. 80-84;
4. Правапіс, стар. 84-104;
5. Сказ, стар. 104-112 [12, с. 247-248].

У падручніку аўтар адзначыў асноўныя рысы беларускай мовы і ахарактарызаваў навуковы прынцып, пакладзены ў падмурак граматыкі. Абапіраючыся на жывую народную гутарку і пісьмовыя стылі, што склаліся да таго часу, ён сцісла апісаў гукавую сістэму, арфаграфічны лад тагачаснай беларускай мовы, дакладна вылучыў і падкрэсліў яе асноўныя заканамернасці, удала паяднаў дыялектную аснову э пісьмовай традыцыяй, навукова абгрунтаваў адзіныя правілы напісання. У якасці ілюстрацыйнага матэрыялу ў граматыцы выкарыстаны ўрыўкі з высокамастацкіх твораў пісьменнікаў, прыказкі, прымаўкі, ідыёмы. Аўтар замацаваў фанетычны прынцып напісання галосных (перадача на пісьме акання і якання), а для перадачы зычных – марфалагічны, з некаторымі адхіленнямі ў бок фанетычнага, каб перадаць спецыфіку беларускай мовы. Сфармуляваныя Тарашкевічам правілы атрымалі ўсеагульнае прызнанне. На аснове яго граматыкі пачалі выдавацца падручнікі беларускай мовы іншых аўтараў [10, с. 370-371]. Граматыка Тарашкевіча садзейнічала ліквідацыі разнабою ў школьным навучанні і выдавецкай справе.

Такім чынам, справа з выданнем кніг паступова наладжвалася, аб чым сведчыць праведзеная ў пачатку ліпеня 1918 г. выстаўка кніжнага мастацтва. На акупіраванай тэрыторыі ў 1918 г., па падліках В.Г. Мазца, было выдадзена больш за 50 кніг [5, с. 25].

Вялікай падзеяй у культурным жыцці беларусаў з’явілася пра-
вядзенне ў маі – жніўні 1918 г. гісторыка-этнаграфічнай выстаўкі
«Вільня – Менск». Як паведамляла газета «Беларускі шлях», «Вы-
стаўка варта таго, каб на яе паглядзелі ўсе, хто любіць нашу
мінуўшчыну з яе цэннымі памятнікамі» [9, с. 154]. Дастаткова ска-
заць, што на выстаўцы экспанаваліся рэчы, датаваныя аж 1000 го-
дам. Гэта сцягі, крыжы, гербы беларускіх князёў. Цэлы шэраг
помнікаў складалі рукапісныя кнігі, спачатку на балгарскай мове з
беларускім тлумачэннем, пасля – на беларускай мове з маляванымі
мініяцюрамі накшталт фрэсак у Троіцкім замку. Асаблівую ўвагу
звяртаў на сябе знакаміты «Літоўскі статут», надрукаваны у 1588 г.
на той самай мове, на якой быў напісаны [9, с. 155]. Самую
шматлікую частку рэчаў складалі каштоўныя старыя тканіны руч-
ной выпрацоўкі, некалькі соцен беларускіх сялянскіх паясоў, шля-
хецкія і сялянскія вопраткі, славуцья слуцкія паясы. Слукіа паясы
прываблівалі дзівоснай прыгожасцю і якасцю ўзораў, вышытых
шаўковымі, сярэбранымі і залатымі ніцямі, разнастайнымі маты-
вамi. Гэта былі творы мастацтва і каштавалі даволі дорага. Трэба
заўважыць, што слукіа мануфактура паясоў, заснаваная яшчэ
Міхалам Казімірам Радзівілам у сярэдзіне XVIII ст. (1753), выпус-
кала за год толькі 200 паясоў [13, с. 17]. На жаль, у музеях Беларусі
на цяперашні час захаваліся адзінкавыя экзэмпляры такіх паясоў, у
той час, калі ў Гістарычным музеі ў Маскве іх каля 300.

На выстаўцы былі шырока прадстаўлены старыя сярэбраныя
чаркі, куфлі і іншыя вырабы з гліны, каваныя жалезам скрыні, пан-
цыры. Сярод цікавых гістарычных помнікаў вылучаліся: рыцарскі
меч (XV ст.); мундзір афіцэра так званага Літоўскага ўланскага пал-
ка, у якім неслі службу толькі беларусы, штандар г. Вільні і Троцка-
га замка і, ўрэшце, фотаздымкі з беларускімі святынямі, замкамі і
іншымі будоўлямі з дрэва і цэглы.

Галоўную частку выстаўленых прадметаў беларускай
мінуўшчыны складалі знаходкі заслужанага беларускага археолага
І. Луцкевіча [9, с. 155]. Частка экспанатаў была прадстаўлена з
уласных калекцый А. Уласава, Р. Зямкевіча і іншых.

Значных поспехаў у справе нацыянальнага адраджэння ў час ня-
мецкай акупацыі дасягнуў перыядычны друк. У Мінску па-
ранейшаму працягвала сваю дзейнасць газета «Вольная Беларусь».
Аднак з абвясчэннем незалежнасці Беларускай Народнай Рэспуб-

лікі (25 сакавіка 1918 г.) курс газеты змяніўся: яна пачала выступаць за незалежную дэмакратычную Беларусь, заклікала да стварэння беларускага нацыянальнага войска, крытыкавала палітыку ваеннага камунізму і «цэнтралізму» бальшавікоў. Актывіст Беларускай сацыялістычнай грамады Н. Бываеўскі (Я. Дыла) у артыкуле «Што нас чакае?» даказваў, што сацыялістычныя ідэалы застаюцца канструктыўным фактарам нацыянальнага адраджэння і несумяшчальныя з анархіяй [14, с. 12]. А. Гарун аспрэчваў пазіцыю левых сацыял-дэмакратаў і тых бальшавікоў, якія даказвалі, быццам сацыялістычны рух і нацыянальнае самавызначэнне народаў несумяшчальныя паміж сабою. На яго думку, беспадстаўнымі былі ўтапічныя мары пра стварэнне «камуністычнага раю» на зямлі ў безнацыянальным грамадстве [15, с. 354].

Газета друкавала пратэсты БСГ супраць «апекі» Германіі над Беларуссю, выступала за непадзельнасць беларускага краю, публікавала асноўныя дакументы Рады БНР, паводле якіх Беларусь абвешчана незалежнай дэмакратычнай дзяржавай, падтрымлівала праграму дэмакратызацыі краіны і яе нацыянальнага адраджэння, выступала за перагляд умоў Брэсцкага міру.

8 сакавіка 1918 г. у Мінску выйшаў першы нумар газеты «Беларускі шлях» – органа «Мінскага народнага прадстаўніцтва». Гэту штодзённую грамадска-палітычную газету нацыянальна-дэмакратычнага кірунку спачатку рэдагаваў П. Алексюк, а з другога нумара – А. Гарун. Галоўнай мэтай выдання абвешчана сацыяльна-эканамічнае і культурнае адраджэнне Беларусі, яе дзяржаўная самастойнасць і суверэнітэт [10, с. 459].

На старонках газеты грунтоўна асвятляўся нацыянальны грамадска-палітычны і культурны рух, змяшчалася інфармацыя пра дзейнасць палітычных партый і групавак, друкаваліся кароткія тэатральныя рэцэнзіі, вершы.

Газета рэгулярна друкавала перадавіцы, мела аддзелы і рубрыкі «Міжнароднае жыццё», «Весткі з Краю», «Менскае жыццё», «Весткі з Расіі», «Харчовая справа», «Маленькі фельетон», крытыкавала палітыку бальшавікоў і Савецкай Расіі, змагалася супраць русіфікацыі і паланізацыі беларускага народа, паказвала, якую карысць магла б атрымаць Германія, калі б юрыдычна прызнала стварэнне БНР. У адным з нумароў адзначалася: «Зацікаўленнасць Нямецчыны ў стварэнні Беларускай дзяржавы як буфера паміж

Польшай, Літваю, Украінай і Вялікарасеяй падказуецца ні адно палітычнымі, але і эканамічнымі прычынамі. Беларусь – край сельскагаспадарчы... Адна толькі Мінская губерня пры кепскім земляробстве дае больш як 3 мільёна пудоў хлеба... А калі з дапамогай нямецкага капіталу і тэхнікі асушыць балоты, так Мінскае палессе можа даць сена для ўсёй Нямецчыны, ні кажучы ўжо аб магчымасці развіцця скатаводства ў краі. Акрамя гэтага, Нямецчына можа атрымліваць з Беларусі вялікія запасы леса» [9, с. 152].

Газета таксама садзейнічала арганізацыі асветніцкіх гурткоў, прапагандзе беларускай культуры, развівала ідэю стварэння агульнанацыянальнай беларускай школы. Адзін з актыўных удзельнікаў беларускага нацыянальнага руху Алесь Гарун адзначаў: «Ёсць адна галіна дзяржаўна-грамадскага жыцця, якая ў цэласці і заўсёды павінна знаходзіцца ў беларускіх руках. Гэта – прасвета.

Прасвета, будучы найвялікшым пачынаннем усесветнага развіцця, можа быць у той жа час адным з наймацнейшых спосабаў палітыкі. Беларусь добра пазнала гэту ісціну на сябе. Школы, якія знаходзіліся ў чужых руках, абезсілівалі, нішчылі нацыю, не давалі ёй жыць і развівацца...

Дзеля таго прасвету паўсюды і заўсёды беларусы павінны атрымліваць за сабой» [9, с. 152].

У газеце выступалі з артыкуламі і нарысамі А. Прушынскі, І. Жывіца, З. Бядуля, А. Уласаў, У. Галубок і інш. Адначасова ў кастрычніку 1918 г. у Мінску пачаў выходзіць літаратурна-грамадскі, навукова-гістарычны і эканамічны часопіс «Варта» пад рэдакцыяй Язэпа Варонкі [16, с. 1]. Супрацоўніцтва ў штотомсячніку прымалі вядомыя беларускія палітыкі, вучоныя, пісьменнікі, сярод якіх былі Ефім Белевіч, Петрук Крэчэўскі, Адвард Будзько, Эўгені Ладноў, Змітрок Бядуля, Леанід Леўшчынка, Ясан Васілевіч, Антон Луцкевіч, прафесар Мітрафан Доўнар-Запольскі, Язэп Фарботка, Язэп Дыла, Іван Луцкевіч, Кастусь Езавітоў, Сцепан Некрашэвіч, Рамуальд Зямкевіч, Альберт Паўловіч, прафесар Ефім Карскі, Сымон Рак-Міхайлоўскі, Антон Саросек, Аркадзь Смоліч, Янка Станкевіч, прафесар Мікалай Сталяроў, Паўлюк Трэмповіч, Яўген Хлябцэвіч, Аляксандр Цвікевіч і інш.*

* Прозвішчы і імёны ўжываюцца ў такім выглядзе, у якім яны надрукаваны ў часопісе «Варта».

На першай старонцы часопіса быў змешчаны артыкул-прадмова Я. Варонкі, у якім ён выступіў з наступным зваротам: «Трэба падымаць культуру, даць развіцця маладым расткам, трэба прасвеціць і ўсведоміць народ і прасветляць здарэння справядліва, без сваіх тэндэнцый. Праўдзіваго твару падзей ніколі не сховаеш, рана або позна народ прачнецца і пратрэ заспанья вочы, пазнае ўсю правду і пакажа сваім ворагам іх месца.

Два вогнішча лунаюць каля нас, дзве рукі выцягнуты над нашай бацькаўшчынай: з захаду ненасытная ўсеабхопліваючая рука ястрэба-Польшчы, а з усходу – цяжкі казённы кулак мядведзя-Вялікарасіі. Калі ж абодва гэтыя народы суседнія і блізкія нам па крыві зразумеюць нас і адмовяцца ад сваіх благіх дамаганняў: на нашу зямлю, на нашу культуру, на нашэ сумленне, на нашу працу, на нашу свабоду??? Хто іх ведае? Ніколі яны не былі для нас сваімі. Трэба быць на варце!.. Трэба абыйсці ўсе куточки нашае бацькаўшчыны, – прыслушацца да гутаркі ў хатах і палях, і дзе хоць на хвіліну заціхне беларуская песня, дзе забудзецца аб беларускай нацыянальнай справе, там крыкнуць: «Варта! Уставай!!!» [17, с. 2-3].

У часопісу таксама былі надрукаваны юмарэскі-вершы А. Паўловіча, «Потаемнае» – апавяданне М. Гарэцкага, Ай-Кітаб-Кіцеп» – артыкул І. Луцкевіча, «Няміга і Менск» – артыкул Р. Суніцы, «Освобождение Минска» – артыкул К. Езавітава, «Аб дзяржаўным будаўніцтве» – артыкул А. Навіны і «Рождественская вертепная драма в Белоруссии» – нарыс акадэміка Я. Карскага.

Ілюстратары часопіса «Варта» сумесна з мастаком М. Валансевічам і фотамастаком К. Лукашэвічам рыхтавалі ў малюнках і фотаздымках мастацкі альбом пад назвай «Беларуская доля» [8, л. 174]. Адзначалася, што ў альбоме будуць змешчаны партрэты выдатных беларускіх дзеячоў, краявіды гістарычна значных гарадоў, фотаздымкі гістарычных будынкаў з часоў Напалеона да нашых дзён... Клішэ да фотаальбома «Беларуская доля» былі зроблены за мяжой. Мастак С. Валансевіч таксама маляваў па ініцыятыве Я. Варонкі галерэю партрэтаў беларускіх пісьменнікаў і вучоных: Францішка Скарыны, Максіма Багдановіча, Якуба Коласа, Янкі Купалы і іншых. Як адзначалася, «гэта галерэя будзе цяпер адзінаю і рэдкаснаю, бо быўшыя да гэтага часу калекцыі, напрыклад, І.Я. Варонкі, А.М. Уласава. В.Л. Іваноўскага згінулі ў 1915 г. у час адступлення і бежанства» [8, л. 208].

Важная роля ў справе беларускага нацыянальнага адраджэння і ў распаўсюджванні яго ідэй на беларусаў-бежанцаў належала газеце «Белорусское эхо», якая пачала выходзіць з 30 мая 1918 г. у Кіеве на рускай мове (частка матэрыялаў друкавалася па-беларуску) [8, л. 301]. Газета мела карэспандэнтаў у буйных гарадах Украіны і Беларусі, Маскве і Петраградзе. Асноўнай задачай яна лічыла згуртаванне беларусаў, якія жылі на Украіне, забеспячэнне іх сувязі с радзімай. «Белорусское эхо» выступала за адбудову, умацаванне і незалежнасць беларускай дзяржавы, яе свабоднае нацыянальнае і эканамічнае развіццё, нацыянальнае адраджэнне, аб'яднанне ўсіх грамадскіх сіл беларускага народа дзеля рэалізацыі нацыянальных інтарэсаў, прызнанне суверэннасці Беларусі з боку суседніх дзяржаў, найперш РСФСР [18, с. 5]. Свае адносіны да накіраванай 25 красавіка 1918 г. германскаму кайзеру Вільгельму II лідэрамі БНР тэлеграмы са словамі падзякі за «вызваленне Беларусі» газета выразіла ў наступнай форме: «И когда перед Радой стала дилемма: что защищать теперь – социальные ли завоевания Российской революции с сумасшедшими декретами Ленина и компаниями, или сохранить в целостности и неприкосновенности белорусский народ и его территорию, Рада стала на последний путь... со спокойной совестью и сознанием своей ответственности, какую она берет на себя перед народом, Рада подписала эту телеграмму. Что бы ни готовила нам судьба – плаху по суду народа, или розы, устилающие нам путь к достижению единой неделимой Белоруссии – мы примем одинаково, но идем к этому с открытыми глазами – ибо только в этом в данный момент видим спасение Белоруссии» [19, с. 7].

На старонках газеты таксама змяшчаліся творы Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, У. Галубка, Ц. Гартнага, К. Каганца, А. Паўловіча, Я. Фарботкі і іншых. У сувязі з нямецкім адступленнем восенню 1918 г. газета спыніла сваю дзейнасць.

Народнаму сакратарыяту давялося рашаць яшчэ адну даволі вострую ва ўмовах нямецкай акупацыі праблему – вярнуць на Беларусь, разрабаваную ў час вайны ваюючымі бакамі, культурную спадчыну. Перад Савецкім урадам і германскімі ўладамі Народны сакратарыят узяў пытанне: спыніць ліквідацыю эвакуіраваных у свой час з Беларусі Скарбовай Палаты, Дзяржаўнага банка, губернскіх устаноў з архівамі, школ і гімназій і інш [8, л. 197]. Сітуацыя ўскладнялася імкненнем палякаў прысвоіць беларускую спадчыну.

Польскія арганізацыі таварыства «Здабыткі», раскіданыя па гарадах Беларусі, Літвы і Расіі, карыстаючыся падтрымкай польскіх каланістаў, скупілі і сабралі ўсё, што яшчэ ацалела ад вайны і рабункаў. Даволі сказаць, што бібліятэка мінскай польскай «Мацежы» з дазволу германскіх акупацыйных уладаў абабрала мінскую мужчынскую класічную бібліятэку. Як паведамляў «Мінскі Еженедельнік», палякі «забралі адтуль да 1300 кніг, сярод каторых ёсць кнігі вялікай гістарычнай вартасці, унікальны друк XVI і XVII ст.» [20. с. 173]. Каб супрацьстаяць памкненням польскіх «калекцыянераў», спускаючых беларускія скарбніцы, Я. Варонка, К. Езавітаў і Я. Бялевіч у верасні 1918 г. аднавілі дзейнасць «Беларускага таварыства апекі літаратуры і гісторыі» [8, л. 163].

Такім чынам, падчас нямецкай акупацыі БНР дасягнула значных поспехаў у культурна-асветнай галіне. Ужо ў пачатку красавіка 1918 г. беларуская мова была абвешчана дзяржаўнай і афіцыйнай мовай БНР. Вялікае значэнне Народны сакратарыят надаваў стварэнню беларускай нацыянальнай школы, выданню беларускіх кніжак і школьных падручнікаў, развіццю перыядычнага друку. Разам з тым Народны сакратарыят прыкладаў шмат намаганняў, каб вярнуць на Беларусь разрабаваную ў час вайны сваю культурную спадчыну.

Выкарыстаная літаратура:

1. НА РБ – Ф. 325. – Воп. 1. – Спр. 21.
2. Калубовіч, Я. Крокі гісторыі: Даследаванні, артыкулы, успаміны. / Я. Калубовіч. – Беласток: ГаМакс; Вільня: Наша ніва; Мінск: Мастацкая літаратура, 1993 – 288 с.
3. НА РБ. – Ф. 325. – Воп. 1. – Спр. 8.
4. Найдзюк, Я., Касяк, І. Беларусь учора і сёння. / Я. Найдзюк, І. Касяк, – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 414 с.
5. Мазец, В.Г. Беларускі нацыянальна-культурны рух ва ўмовах нямецкай акупацыі (1917 – 1918 гг.). / В.Г. Мазец // Гуманітарна-эканамічны веснік. – 1998. – № 4.
6. Беларуская народная музыка. // Вольная Беларусь. – 1918. – 5 мая.

7. Канчер, Е.С. Белорусский вопрос. / Е.С. Канчер. – Петроград: Издание Белорусского отдела Комиссариата по делам национальностей СКСО, 1919. – 132 с.

8. НА РБ. – Ф. 325. – Воп. 1. – Спр. 19.

9. Щавлинский, Н.Б. Государственно-политическое и национально-культурное самоопределение Беларуси в годы Первой мировой войны (1914–1918). / Н.Б. Щавлинский. – Минск: Меджик Бук, 2009. – 192 с.

10. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. / Рэдкал.: М.В. Біч (галоўны рэд.) і інш. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 1993. – Т. 1 – 494 с.

11. Справаздача аб граматыцэ беларускай мовы Б. Пачобкі. // Вольная Беларусь. – 1918. – 19 мая.

12. Беларуская граматыка для школ. // Вольная Беларусь. – 1918. – 29 верасня.

13. Грицкевич, А.П. Слуцк: Ист. очерк. / А.П. Грицкевич. – Минск: Госиздат БССР, 1960. – 63 с.

14. Бываеўскі, Н. (Я. Дыла). Што нас чакае? / Н. Бываеўскі // Вольная Беларусь. – 1918 – 24 лютага.

15. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. / Рэдкал.: Б.І. Сачанка (галоўны рэд.) і інш. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 1994. – Т. 2. – 537 с.

16. Тыгульны аркуш. // Варта. – 1918. – № 1.

17. Варонка, Я. На варце. / Я. Варонка // Варта. – 1918. – № 1.

18. Перадавіца. // Белорусское эхо. – 1918. – 3 чэрвеня.

19. Кричевский, П. Три акта. / П. Кричевский // Белорусское эхо. – 1918. – № 7.

20. Страта памятнакаў мінуўшчыны і штукаарства. // Вольная Беларусь. 1918. 30 чэрвеня.